

Kahvaltı ederken babam, ağır aksanlı Fransızcasıyla Misak Manuşyan'ın tutuklanmasıyla ilgili bir gazete haberini yüksek sesle okuyordu. Eski bir fabrika işçisi olan Komünist Ermeni şair Manuşyan, aralarında Hitler'in yakın arkadaşlarından birinin de bulunduğu bir dizi yüksek rütbeli Alman askerine suikast düzenleyen bir terörist şebekenin elebaşı olmakla suçlanıyordu. Habere göre bu suç çetesinin elemanları, son yedi ayda Paris ve banliyölerinde mühimmat trenlerini havaya uçurmuş ve Alman askerlerine saldırılar düzenlemişti.

Babam haberi okuduktan sonra konuşmasına Ermenice devam etti. "Fransa'daki bir Ermeni onursuz bir davranışta bulunursa, Fransızlar onu alçak bir göçmen olarak nitelendiriyorlar. Güzel bir şey yaparsa da bu kez kendilerine pay çıkarıp onu Fransız sayıyorlar. Bu kez ne derlerse desinler Ermeni halkı bir şehit daha kazandı."

Manuşyan'ı tanımıyorduk ama savaştan önce Belleville'de yaşayan karısı Melinée'nin, Zaven'in anne baba-sıyla arkadaşça bir ilişkisi vardı. Kaçaryanlar çeşitli sosyal etkinliklerde Manuşyan'la birçok kez karşılaşmışlardı.

Tutuklamalardan hemen sonra babamın can düşmanı radyo spikeri Jean Hérold-Paquis, günlük radyo programının tamamını Manuşyan vakası denilen konuya ayırmaya başladı. Tansiyonuna pek de iyi gelmediği halde babamın dinlemekte ısrarcı olduğu program yayımlanırken annemle ben genellikle odayı terk ederdik. Ancak Manuşyan'la ilgili bölümlerde ben de radyoya yapışmıştım adeta. Bu yayımlarda Ermenilerin bahsi zaten nadiren geçerken, bizim

çevremizden birinin isminin anıldığı hiç olmamıştı. Alçak yabancılara, vicdansız katillere ve onlara sığınma hakkı tanıyan ülkenin yüzüne tükürmeyi seçen esmer tenli soysuzlara hakaretler yağdıran Hérold-Paquis'nin sesi salonu doldururken annem köşesinde sessizce oturuyordu. Führer'in arkadaşını öldüren insanlık dışı bu *métèque* için ölüm lütuf sayılırdı. Ardından Hérold-Paquis nefretini daha geniş bir çevreye yöneltti, Manuşyan'ın aşağılık Kızillardan, Yahudi dölü suçlulardan ve teröristlerden oluşan çetesine sövüp saymaya başladı. Ona göre hepsinin çürümüş suratları ve telaffuz dahi edilemeyen isimleri vardı ve bunlar Fransız ulusunun hastalıklı hücreleriydi. İtiraf etmeliyim ki etkileyici bir performanstı ama adamın dilinden saçılan zehir ve ırkçı tacizleri midemi bulandırılıyordu. Açıkçası, onun bakış açısıyla biz Ermeniler tam da insan sayılmazdık ve Yahudiler ve Komünistlerle aynı sert muameleyi görmemizin tek sebebi talihimizin yaver gitmesi ya da bizi gözden kaçırmalarıydı.

Bu küfür teranesi devam ettikçe suratı öfkeden kızaran babam en sonunda patladı: “İşte şuraya yazıyorum, bu Nazi kuklasının sonu ya idam mangası ya da darağacı. Herkese bok atıyor ve tüm bunlar sona erdiğinde de boku yiyecek, o bokun içinde çürüyecek.”

Annemin babamı ayıplamasını bekledim ama o boş gözlerle önüne bakıyordu. Ne radyodan yükselen tiradı ne de babamın bu tirada verdiği sert yanıtı duyuyor gibiydi.

Ertesi gece, radyodaki kukla hakaretler silsilesine bir kez daha giriştikten sonra, babamın öfkelenmesini beklemeden, “Midem bunu kaldırmıyor artık,” dedim.

Kitaplarımı alıp soğuk yatak odasına geçtim. Ancak orada bile odaklanmakta güçlük çekiyordum ve bunun

nedeni odanın soğukluğu değildi. Tek düşünebildiğim Zaven'di. Onun ve Barkev'in nerede olduklarına, ne işler çevirdiklerine dair hiçbir fikrim yoktu, ancak güvende olup olmadıklarından paniğe kapılacak derecede kuşku duyuyordum. Almanlar, savaş kendileri için daha kötüye gittikçe, daha da zalimleşiyorlardı. Siyah giyimli SS subayları artık Paris'in merkezindeki sokaklarda görülüyordu ve bizim mahallede dahi Cherce-Midi hapishanesindeki işkencelere dair söylentiler dolaşıyordu. Artık bu noktada hepimizin tutuklanan veya sürgüne gönderilen bir tanığı vardı.

Ertesi gün okuldan sonra bir haber var mı diye Kaçaryanlara uğradım. Kapıyı çaldım. Vakur bir yüz ifadesiyle Virginie kapıyı açtı.

Beni görünce yüzü aydınlandı. "Ah, Maral. İçeri gel. Annem seni gördüğüne çok sevinecek."

Zavig'in annesi solgun ve tükenmiş bir yüz ifadesiyle beni çaya davet etti. "İyi ki geldin, tatlım. Bir süredir görüşemiyorduk seninle. Bizim oğlanlar yüzünden içim içimi yiyor ya, güzel yüzünü gördüm diye teselli buluyorum."

"Bir haber aldınız mı?" diye sordum.

Şuşan teyze cebinden bir kâğıt çıkarıp uzattı. "Dün gece birisi bunu kapının altından içeri attı."

Kâğıtta, *Merak etmeyin. Biz iyiyiz B ve Z.*, yazıyordu.

"Bu Zaven'in elyazısı değil."

"Barkev'in. Bir anneye merak etme demek, nefes alma demek gibi. Son günlerde ancak birkaç saat uyuyabiliyorum. Gecenin bir yarısı uyanıyorum, çocuklarıma başına gelecek korkunç şeyler gözümün önünden gitmiyor. Ama hapiste olmadıklarına seviniyorum bir yandan. Zavallı Melinée'nin neler yaşadığını düşünmek bile dayanılmaz. *Vah ki ne vah, ah, ne çileymiş.*"

Şake teyzemin vefatının yıldönümü yaklaşırken evdeki melankolik hava da iyice ağırlaştı. O hafta, annemle kili-seye gidip Şake teyzemin anısına yapacağımız törenle ilgili ayarlamalar için rahiple görüştük.

Şake teyzemin ruhu belki cenneteydi ama annemin ruhu huzur bulmuyordu. Ona baktığımda, daha birkaç ay önceye nazaran ufaldığını, daha kırılğan olduğunu görebiliyordum.

Babama konuyu açtığımda başını salladı. “Eğer onu geri getirmenin bir yolunu biliyorsan,” dedi, “çok memnun olurum. Ben ne desem ne yapsam işe yaramıyor.”

Akşamları yemeği hazırlayıp masaya oturduğumuzda, o gün yaşadıklarımın bahsediyor, özellikle annemi lafa tutuyordum. Babamla yemek boyunca sohbet ediyor, annemle birlikte bulaşıkları yıkarken başka hikâyeler anlatıyordum. Bakkalın önündeki kuyrukta dolaşan dedikodular ve komşularımızla ilgili kapıcıdan duyduğum eğlenceli hikâyelerden bahsediyordum. Anlatacak hiçbir şey bulamazsam havalardan laf açıyordum. Daha fazla konuşmaya-yım diye neredeyse annem beni azarlasın istiyordum ama o, ara ara ve formalite icabı onay bildiren mırıltılar ya da doğru bulmadığını gösteren cık cık’larıyla üzerine boşalan bu söz sağanağının devam etmesine razı geliyordu.

Annem, çoğu zaman kendi düşüncelerine dalmış görünürdü ve ben de kara kara daldığı bu düşüncelerin kız kardeşiyle ilgili olduğunu varsayırdım. Onun en derinlerdeki kederini uyandırma korkusuyla Şake teyzemden bahsetmekten kaçınırdım ama bir yandan belki de işe yarayabilecek tek yolun bu konuyu açmak olduğunu düşünmeye de başlamıştım.

Bir cumartesi öğleden sonrası annemle salonda yalnız başımıza oturmuş el işlerimizi yaparken, cesaretimi toplayıp doğrudan konuya girdim.

“Şake teyzem vefat edeli neredeyse bir sene olacak. O öldüğünden bu yana sanki senin de bir parçan onunla birlikte gitti.”

Annem iç çekti.

“Seni özlüyorum.”

Annem eliyle yüzünü kapatıp diğer yana döndü, başını eğdi.

Yeniden denedim. “Neredeyse hiç konuşmuyorsun. Asla gülmüyorsun. Kendini yalnız hissediyor olmalısın.”

Hiçbir şey söylemedi. Örgü örmeyi bıraktım, o da dikmeyi bıraktı ve sessizlik kurşun gibi çöktü aramıza. Nefes alış verişini ve saatin tiktaklarını duyabiliyordum.

“Yalnızlık,” dedi annem en sonunda, “çölde hissettiğimiz şeydi yalnızlık. Şake ve benden başka herkes ölmüştü. Ölmenin binlerce yolu vardı. Ölmek kolay olardı. Sana hareket etmeni söylediklerinde, hareket etmeyi reddedebilirdin. O zaman kan çıkana kadar kırbaçlanırdın. Kendini, şişmiş cesetlerin çürümüş tomruklar gibi yanından akıp geçtiği ırmağa atabilirdin. Birileri ekmeğini çalmaya çalıştığında karşı koymayabilirdin. Yolun ortasına öylece uzanıp akbabaların beklediği gibi ölümü bekleyebilirdin. Daha zor olansa hayatta kalmaktı. İnsan, insanlığını kaybetmişken nasıl hayatta kalır? Bir süre sonra, insanların ölmüş veya ölmek üzere olduklarını görmek hiçbir şey hissettirmezdi, hem de hiçbir şey. Sanki taştan yaratılmışsın gibi. İnsanlar acı çekerken yüzünü başka tarafa çevirmene gerek kalmaz. Kalbin bir taş parçasından bile küçük ve serttir artık. Ama ben orada hayatta kalmanın bir yolunu buldum ve hayatta

kalmanın tek bir yolu vardı. Kız kardeşim hayatta kalsın diye yaşadım. Senin anlayacağın, ben olmasam ölebilirdi.”

Senin anlayacağın, derken bana bakmıyordu. Ona, içinde bulunduğumuz odadan daha gerçek gelen bir şeye, benim ötemde bir şeye bakıyordu.

“Ama artık o öldü,” diye devam etti, “Ve şimdi ben de yaşama sebepimi yitirdim. Bahsettiğim zamanlar tarif edilemeyecek kadar, akla hayale sığmayacak kadar korkunç. Ve Şake öldüğünden beri, tek düşündüğüm ya da düşünmemek için kendimi zorladığım şey bu. Onu ölümümde koruyabileceğimi düşünmüştüm ama sonunda başarısız oldum işte. O yatakta her geçen gün biraz daha küçüle küçüle, en sonunda tekrar bir çocuk olana kadar yattı. Küçük, hasta bir yetimdi. Ve ben onu yüzüstü bıraktım.”

“Sen onu yüzüstü bıramadın,” dedim. “O savaş ve hastalıktan öldü. Yapabileceğin hiçbir şey yoktu.”

Annem ellerine baktı.

Daha yüksek sesle söyledim. “Lütfen beni görmezden gelme. Dinliyorum, hadi konuş benimle.”

Annem hiçbir şey söylemedi, yüzünü kederden bir maske örtüyordu.

“*Mayrig*, aramıza dön istiyorum. Sana ihtiyacım var. Duyuyor musun? Şake teyzem ölmeden önce sana göz kulak olmam için söz verdirdi bana. Bırakmıyorsun ki sana yardım edeyim. Beni kendinden uzaklaştırıyorsun. Bırak, Şake teyzeme verdiğim sözü tutayım. Yoksa, onu bir kez daha yüzüstü bırakırız.”

Annemin gözleri neredeyse farkına varamayacağım bir şekilde hareket etti. Sözlerimi duyduğunu fark edebiliyordum.

“Sana göz kulak olmama izin ver,” diye tekrarladım.

Sandalyemden kalkıp annemin yanına oturdum. Kolumu uzatıp ellerimi ellerinin üzerine koydum.

Annemin yüzü dt ve ağlamaya baladı. Musluklar aılmı ve sanki hi kapanmayacak gibiydi. Varlığının tüm gücüyle hıkırıklara boğuldu. Sanki o benim ocuđummu gibi kollarımla sıkıca sardım onu.

Şake teyzem için okunacak *hokehankisd* duasına katılmak üzere annem ve babamla metroya binip katedrale gittik. Jacqueline ve ailesi, Kaçaryanlar ve bazı başka komşular da bize katıldı. Bir yıl önce yine aynı grupla gitmiştik mezarlığa. Şimdi yalnızca Zaven ve Barkev yoktu aramızda.

Ölüler için gerçekleştirilen bu ayinde papaz ve diyakoz kendi kısımlarını okudular. Bir yandan diğer yana salınan buhurdanlıktan yayılan tütsü salonu doldururken, biz de kendi bölümlerimizi makamlı bir tondan okuduk. Tanrı'dan, aramızdan ayrılanlara huzur ve merhamet diledik. *Der voğormya*, merhamet et Tanrım, Tanrım merhamet et. Müteveffa kulun Şake Nazaryan'ın ruhuna merhamet göster. Hepimize merhamet göster, hayatta olanların günahlarını bağışla.

Duanın sözlerini tekrar ederken anladım ki hayatta olanların bir günahı da, sevdikleri artık bu dünyada değilken yaşamaya devam etmekmiş. Papazın okuduğu ilahi, Şake teyzemin meleklerin mekânı Semavi Kudüs'te olduğunu söylüyordu. Cennete inanıyor muyum emin değildim, ya da tam da bu nedenle Tanrı'ya. Babam, ruhban sınıfına karşı bir ateistti, Misak ve Bay Kaçaryan da öyle. Anneme duydukları saygıdan dolayı kilisedeki ayine katılmışlardı. Ve bütün şüphelerime rağmen ben de çocukluğumda, kilise cemaatinin dini bütün bir üyesi olan teyzemle burada geçirdiğim zamanlara duyduğum özlemle gelmiştim katedrale.

Ayinden sonraki günlerde annem daha sakin görünüyordu ve üstündeki yükten biraz olsun kurtulmuş gibiydi.

Zaman zaman o her zamanki haline döndüğü oluyordu. Bana yaşananları anlattığı ve anlattığı hikâyenin verdiği kederin üzerine çöktüğü o öğleden sonradan beridir çöldeki o ateşten gömlekten bahsetmemişti bir daha. Ancak şimdi, o günleri düşündüğünde yüzünde oluşan ifadeyi ayırt edebiliyordum.

Dönemin sonunda yüzleşmek zorunda kalacağım sınavlara hazırlanmaya başladım ve ailem, eve sağladığım katkıya bel bağlamış olduğundan bir yandan da örgü örme-ye devam ettim. Zaven'in yokluğuna neredeyse alışmıştım. İlk başlarda, bir zamanlar bir dışın olduğu boşlukta dilimi gezdirmek gibiydi yarattığı duygu; her daim sızlayan bir yara gibi, bir şeyin yokluğunu hissetmekten her seferinde gafil avlanmak gibi. Ancak zamanla acı hafifledi ve boşluk olağandışı olmaktan çıktı. Gene de, geceleri yatağımda uzanırken, o karanlık merdiven boşluğundaki ilk öpüşmemizi ya da ağacın altındaki yağmurlu günü ya da çıplak tavanarasındaki o son buluşmayı hatırlıyordum.

Cumartesi öğleden sonraları, dükkânı kapatmaya yardımcı olmak için babamla Paul'ün yanlarına gidiyordum. Vitrinin camlarını siliyor, yerleri süpürüyor, tamir edilmeyi ya da sahipleri tarafından alınmayı bekleyen ayakkabıları ilgili raflara yerleştiriyordum. Sonra hep beraber demir kepenleri indiriyorduk. Küçükken, babam ve ağabeyimle birlikte dükkândan çıkar çıkmaz, raflarda duran tüm ayakkabıların canlandığını, dile geldiğini hayal ederdim. Birbirleriyle konuşurlardı. Bakkaldaki o gevşek ağızlı dedikoducular gibiydi dilleri. Çocuk ayakkabıları tiz, çocuksu seslerle, yaşlı kadınların ayakkabıları titrek bir sesle ve kocaman erkek ayakkabıları da boğuk ve yüksek sesle konuşurdu. Şimdiyse ayakkabılar oldukları yerde sessizce

duruyorlardı, arabaların olmadığı bir şehir gibi sessiz, savaşın ortasındaki sokaklar gibi karanlık.

Birkaç hafta sonra bir cumartesi günü Misak eve geldiğinde yüzünde öyle korkunç bir ifade vardı ki bir felaket olduğunu anlamıştım.

“Ne oldu?”

“Zaven’le Barkev’i tutukladılar,” dedi.

“Nereden biliyorsun?” diye sordum.

“Öğleden sonra duydum. Kaçaryanlara uğradım, haber onlara da ulaşmış.”

“Neredeler şimdi?”

“İlk La Santé’ye götürmüşlerdi ama şimdi Fresnes’deki cezaevine sevk edilmişler.”

“Yapabileceğimiz bir şey var mı?”

“Ziyaretçi kabul edilmiyor ama hafta başında onlara yiyecekle kıyafet götürebileceğimi söyledim Kaçaryanlara.”

“Ben de geliyorum,” dedim.

“Kaçaryanların bisikletini ödünç alacağım, sen de bizimkini alırsın. Uzun bir yolculuk olacak, hava da soğuk. Ayrıca okulu da kırman gerek.”

“Bizimkilere söylemeli miyiz?” diye sordum.

“Oraya gittiğimizi söylememize gerek yok. *Mayrig* yeterince gergin zaten.”

Annem haberleri duyunca elleriyle gözlerini kapatıp sandalyesinde bir o yana bir bu yana sallanmaya başladı. “Oğullarım, oğullarım, oğullarımızı aldılar elimizden. Hâllerini ne olur? Halimiz ne olur?”

Babam, “Manuşyan’ı da Fresnes’de tutuyorlar,” dedi.

Annem Misak’a döndü. “Beladan uzak duracaksın, tamam mı, oğlum? Seni tutuklamalarına sebep olacak bir şey yapma sakın. Zavallı Şuşan. İki oğlu birden...”

Pazartesi sabah Misak'la birlikte yiyecek ve kıyafet sepetini almaya Kaçaryanlara gittiğimizde Şuşan teyzeyle Virginie'nin ağlamaktan gözlerinin kıpkırmızı olduğunu gördük. Bay Kaçaryan daha metanetliydi ama yüzü küle dönmüştü.

Hasır sepeti almak üzere Şuşan teyzenin arkasından mutfağa gittim. Sepete bir kavanoz reçel, bir somun ekmek, bir parça peynir, birkaç uzun paçalı iç çamaşırı ve iki temiz gömlek konmuştu.

"Keşke onlara verecek daha fazla şeyimiz olsaydı," dedi. "Sence tarak ve diş fırçası da koymalı mıyım?"

"İşlerine yarar," dedim. Sonra okul çantamdan iki çift örgü çorap çıkardım. Koyu yeşil Barkev'e, Zaven'inki gri... "Bunları ben ördüm. Annem de turşu gönderdi. Teyzecğim, anneme oraya gideceğimizi söylemedik, o yüzden lütfen bir şey söyleme onlara."

Şuşan Kaçaryan başıya onaylayarak razı geldi. Çorapları alıp sepete yerleştirmeden önce güzelce katladı. "Sen çok iyi bir kızsın Maral, umarım sen ve Zavig..." Gözleri yaşlarla doldu. "Sence onları bırakacaklar mı? Neden ikisini birden aldılar ki? Şu son birkaç ay, hiçbir haber almadan nasıl geçti biliyor musun? Sana niye anlatıyorum ki şimdi. Elbette biliyorsun. O seni seviyor, tatlım. Bu tip şeyler hakkında pek konuşacak birisi değil. Ama ben biliyorum. Sepetin içine oğullarımı sevdiğimi söylediğim bir not koydum. Fransızca yazdık ki polis kötü bir şey olduğunu sanmasın. Virginie yardım etti. İstersen sen de Zaven'e bir şeyler yaz."

Misak, Kaçaryanların bisikleti ve sepetle birlikte matbaaya doğru yola koyulmadan önce, ertesi sabah erkenden buluşmak üzere plan yaptık. O gece cümlelerimi başkala-

rının okuyacağı düşüncesiyle, Zaven'e onlarca not yazdım yazdım yırttım. En sonunda basit bir mesajda karar kıldım:

Sevgili Zavig, sık sık seni düşünüyorum ve bu zamanlarda senin de beni düşündüğünü hissedebiliyorum. Sana, seni sıcağın tutacak bir çift çorap ve sevgilerimi yolluyorum. Maro'n.

Ertesi gün, Misak'la birlikte bisikletlere atlayıp Fresnes yoluna koyulduk. Eteğimin altına uzun yün çoraplar giymiştim ama soğuk yine de birazcık yakıyordu canımı. Birkaç kilometre pedalladıktan sonra harcadığım efor sayesinde, uyuşmuş bir halde bisikletin buz gibi gidonunu kavrayan ellerim dışında ısınmıştım. Porte d'Orléans'dan hızla geçip Nationale 20 üzerinden Fresnes kasabasına vardık. Hapishaneye nasıl gidildiğini öğrenmek için kasabanın merkezindeki bir kafeye uğradık.

Hapishane, çevresini saran yüksek duvarlar ve bu duvarların arasındaki bir dizi yüksek taş ve beton binayla, devasa bir ortaçağ kalesini andırıyordu. Giriş kapısına yaklaşmış kapıdaki küçük pencereden gardiyanla konuştuk.

“Barkev ve Zaven Kaçaryan için geldik,” dedi Misak. “Ailelerinden bir paketleri var.”

“Kaçaryan?” Gardiyan deri kaplı kocaman bir defteri açtı ve parmağıyla bir sayfayı taradı. “Ah, evet, Kaçaryan. Paketi bana bırakabilirsiniz.”

“Onları görmemiz mümkün mü?” diye sordum.

Başını salladı. “Ziyaretçi yasak.”

Bisikletlerimiz ellerimizde, yola doğru çıktık.

“Onu görmek zorundayım,” dedim.

Misak yanıt vermedi.

“Bu kadar yol gelip, en azından denemeden gitmek olur mu? Hapishanenin diğer tarafına gideceğim. Belki arkadan bir şeyler görmek mümkün olur,” dedim.

“Gözetleme kulelerinde nöbetçiler var.”

“Sen bisikletlerle burada bekle.” Bisikletimi fırlatıp o bana karşı çıkamadan hızlı adımlarla uzaklaştım.

“Maral! Buraya gel!” diye bağırdı arkamdan.

Hapishanenin çevresinden dolanıp içeride ne olduğunu görebilmek için yüksek duvarlardan üç-dört metre kadar geriye çekildim ve içerideki binaların sıra sıra pencerelerine gözümü diktim. Pencereler, parmaklık ve tel kafeslerle kapatılmıştı ve birçoğu içeriden dışarıya, dışarıdan da içerisi görülmesin diye karartılmıştı. İçeride, Zaven ve Barkev’in de aralarında bulunduğu bin kadar adam olmalıydı. Buranın korkunç bir yer olduğunu hissettim, korku ve açlık ve acıyla doluydu.

Bir anlığına durup gözlerimi kapattım ve Zaven’in yüzünü gözlerimin önüne getirmeye çalıştım. Şu an hapishane duvarlarının ardındaki o süzölmüş ve bitkin yüz ifadesini değil de, parktaki ağacın altında otururken bana doğru dönen o yüzü... Çok yakınımıydı, hissedebiliyordum.

Bunun üzerine bir an bile düşünmeden bütün gücümle bağırmaya başladım, “Zaven! Zaven! Benim, Maral. Buradayım. Buradayım. Zaven! Zaven!”

“Hey sen! Kes sesini!” diye sert bir ses adeta havladı üstümdeki kuleden. Nöbetçi tüfeğini bana doğrultmuştu. Bir koşu Misak’ın beni beklediği yere döndüm.

Ağabeyime uzanıp biraz soluklanmak için durakladım. “Tamam, artık gidebiliriz.”

“Bu şimdiye kadar gördüklerim arasında yaptığın en aptalca şeydi. Seni vurmadığı için şanslısın.” Misak bisikletine atladı ve uzun dönüş yolu için pedal çevirmeye başladı.

O gece annemle babama yaptığımız yolculuktan bahsettim, beni azarlamadılar. Fresnes’ye yaptığımız o yolculuk-

tan sonraki hafta boyunca güç bela uyuyabildim ve uyuyabildiğim zamanlarda da hapishanede geçen kâbuslar gördüm. Karanlık koridorlarda bir aşağı bir yukarı dolaşılıyor ve sabici görünmeyen hücrelerin kapılarını yumrukluyordum. Öksürükler ve feryatlar duyuluyordu ama kimseyi göremiyordum. Bir kapının ardında ağlayan birini duyup seslendiğimde hiç cevap gelmiyordu.

Bu sefer annem benim üzerime titrer olmuştu; cık cık ediyor ve yemek yiyeyim diye beni uyarıyordu. Yatmadan önce ıhlamur içmem için ısrar ediyordu, böylece biraz olsun dinlenebileceğimi düşünüyordu.

Aradan birkaç hafta geçtikten sonra, kuklanın radyo programında Manuşyan'ın Hotel Continental'de askeri mahkemeye çıktığını duyduk. 22 Şubat tarihli gazetenin manşeti şöyleydi: "Neredeyse Tamamı Yabancı Olan 23 Terörist İdam Mahkûm Edildi". Daha sonra Zaven'in babasından öğrendiğimize göre Manuşyan ve adamları bir gün önce Mont-Valérien'de kurşuna dizilmişlerdi. Manuşyan'ın idam edilmeden önce yürekli bir konuşma yaptığını duymuştuk, bu konuşma Cezayir Radyosu'nda ve daha sonra BBC'de yayımlandı.

Babam, "Son nefesinde özgür bir insan gibi konuştu. Bir kahraman ve bir vatansever olarak öldü." diyordu.

Bir kahraman olarak ölmesi karısı için ne kadar teselli olmuştur ki diye düşündüm.

Zaven ve Barkev'den hiç haber yoktu. Kaçaryanların öğrenebildiği kadarıyla oğulları yasak broşürler dağıtmakla suçlanıyordu. Ancak savaşın o noktasında, yanlış zamanda yanlış yerde bulunmak dahi sürgün edilmekle sonuçlanabilirdi.

Birkaç hafta sonra, okula giderken yolda Belleville duvarlarına kırmızı afişler asıldığını gördüm. Afişlerin en üstünde soru işaretiyle birlikte “KURTARICILAR MI?” yazıyordu. Bir tanesinin önünde durdum, afişteki madalyonların içinde yer alan yüzleri taradım: Manuşyan, Alfonso, Rayman, Elek, Fontanot, Grzywacz, Wasjbrot ve diğerleri. Her resmin altında o kişinin hangi aşağılık gruptan olduğu –Ermeni, Kızıl İspanyol, Macaristan Yahudisi, Polonyalı Yahudi, İtalyan Komünist vb.– ve adının kaç saldırıya karıştığı yazıyordu. Resimlerde belli belirsiz görünen yüzleri şişmişti; muhtemelen zindancılardan yedikleri dayaklar yüzünden. Zaven ile Barkev’in aynı korkunç muameleye maruz kalmış olduğu düşüncesi beni mahvetti. Afişin en altında “İŞTE CANİLER ORDUSU’NDAN KURTULUŞ” yazıyordu. Almanların, İşgal’e karşı ayaklanan bu yabancılarından, göçmenlerden ve Komünistlerden iğrenmemizi istediklerini biliyordum.

Ama ben onlara kötü gözle bakmadım. Onlar bizim kuzenlerimizdi, onlar bizim şehitlerimizdi. Gün bitiminde okuldan dönerken afişlerin asılı olduğu duvarların dibine çiçekler bırakılmış olduğunu gördüm. Ve ertesi sabah, Belleville Caddesi boyunca asılmış tüm kırmızı posterlerin üzerine, gecenin karanlığında birilerinin aceleyle, kargacık burgacık harflerle *Mort pour la France* yazdığını gördüm.

Bahar geldiğinde Müttefikler bombardıman uçaklarıyla Fransa'ya çok sayıda hava saldırısı düzenledi, ama Paris'in abidelerine duydukları saygıdan, hedef olarak banliyöler seçilmişti. Uyarı sirenleri o aylarda Paris'te defalarca yankılandı ve bizler yataklarımızdan apar topar kalkıp hava saldırılarından korunmak için hazırlanmış sığınaklara yönellik. Sahadyanlar da orada olurdu ve Jacqueline'le ben bir köşede fısıldaşarak zaman geçirirdik. Nisan ayında bir gece, sirenler çaldığında bombalar çoktan yağmaya başlamış, bu yüzden sığınağa gitme fırsatımız olmamıştı, biz de, birkaç kilometre ötemizden patlamaların gümbürtüsü gelirken salonda oturmuştuk.

Babam başını dikmiş, "La Chapelle yakınlarından geliyor gibi," demişti.

Ertesi gün gazete tüyler ürperici bir şekilde 651 kişinin öldüğünü ve 461 kişinin yaralandığını bildiriyordu. La Chapelle'deki fabrikalar hasar görmüş, bazı bombalar da yanlışlıkla Montmartre'a atılmıştı.

Babam homurdanmıştı, "Amerikalıların o modern ekipmanlarıyla daha hassas atışlar yapmasını bekliyor insan."

Misak'la birlikte Kaçaryanlara danışıp Fresnes'ye bir bisiklet yolculuğu daha planladık. Sepete koyacağımız galetalar için gereken malzemeyi annemle birlikte zar zor bir araya getirdik. Eskimiş bisikletlerimizin lastikleri iyice aşınmıştı ama şansımızı denemeye karar verdik.

Mayıs ayının güneşli bir gününde Misak'la birlikte, pencere önlerinde çuhaçiçekleri ve sümbüllerle dolu saksıların olduğu banliyö evlerinin yanından pedallayarak ilerledik.

Yolumuzun üstündeki çınar ağaçları yeni yapraklarını açmış, kestaneler çiçeğe durmuştu. Su kanalları boyunca ve tarlalarda kır çiçekleri açmıştı. Varacağımız yerin sevimsizliğine rağmen gökyüzünde parlayan güneş ve saçlarımdaki rüzgâr moralimi biraz olsun yerine getirdi. Böylesine güzel bir bahar günü, savaşın daha çok sürebileceğine inanmak zordu.

“Hey,” diye seslendim omzumun üzerinden ağabeyime. “Gelinciklere bak!” Kırmızı noktalarla bezenmiş bir tarlayı işaret ettim.

Cezaevinin girişine vardık ve gardiyan deri kaplı defterini taradı. Sayfaları iki kez gözden geçirdi, sonunda da başını olumsuz anlamda salladı.

“Burada değiller.”

“Nereye gittiler?” diye sordu Misak.

Gardiyan bu kez başka bir defter çıkarıp sayfalara hızla göz gezdirdi ve aradığı isimleri bulunca durakladı. “İki hafta önce Compiègne’e gitmişler. Buradan da doğudaki çalışma kampına gitmiş olmalılar.”

Misak daha fazla ayrıntı alabilmek için gardiyanı zorladı. Gardiyan emin değildi ama çoğu siyasi suçlunun gönderildiği Almanya’daki Buchenwald isimli kampa gönderilmiş olabileceklerini söyledi.

Dönüp hapishaneden uzaklaştık.

Zihnim uyuşmuştu ve hayalgücümün bir kez olsun yavaş çalışmasından memnundum. “Şimdi ne yapacağız?” diye sordum Misak’a.

“Eve gideceğiz.”

O uzun Paris’e dönüş yolunda ağabeyimle tek kelime etmedik. Belleville’e yaklaştığımızda hızımız kesildi, sonlara doğru bisikletleri elimize alıp yokuşu yürüyerek çıktık.

“Compiègne ne kadar uzakta?” diye sordum.

“Çok uzak,” dedi.

“Ne kadar sürer?”

“Fresnes’in yaklaşık iki katı kadar. Bir günde gitmek neredeyse imkânsız. Ayrıca bu bisikletler oraya kadar dayanmaz. Zaven ve Barkev muhtemelen orada da değildir artık. Adamı duydun.”

“Ah, Misak, bu kadar korkak olduğum için çok üzgünüm ama Şuşan teyzeye bunları söyleyebileceğimi sanmıyorum.”

“Sen eve git,” dedi.

Arada bir gözyaşlarımı kolumun yenine silmek için duraklayarak dar sokak boyunca bisikletimi ağır ağır sürdüm. Avluya girip bisikleti merdiven boşluğunun arkasına bıraktım.

Ben içeri girerken annem koridora koştu. “Yavrurum! Bembeyaz olmuşsun. Ne oldu? Sorun ne, anlat bana. Ağabeyin nerede?”

“Misak, Zaven’le Barkev’in sürgün edildiğini söylemeye Kaçaryanlara gitti,” dedim. “Almanya’daki bir kampa gönderilmişler.”

Annem avuçlarını açarak gözlerini göğe dikti. “Aman, Aaman. Tanrım, bu ızdırabın tek kurtuluşu ölüm mü?”

O gece yatağıma uzanıp duvardaki çizimi inceledim. Misak, kabataslak çizdiği o resimde Zavig’in doğasını yakalamıştı: geniş alnını, büyük, duygulu gözlerini, içten gülümsemesini. Uykuya dalmak için bildiğim tüm ritüelleri denedim. Bir elimi yastığın altına koyduğum her zamanki pozisyonumu alıp, önce Fransızca sonra Ermenice bine kadar saydım. Başucu lambamı yakarak Şake teyzemin İncilini okumayı denedim. Ama hiçbir şeyin faydası dokun-

madı ve hayalgücümün gaddar çarkı dönmeye başlarken karanlıkta öylece yattım: Zaven, kir pas içinde, çöp gibi kalmış, yırtık pırtık giysiler içindeki adamların el arabalarında felaket taşıdığı, leş gibi bir fabrikadaydı. Bir noktada uykuya dalmış olmalıyım ama sabah saatin alarmı çaldığında sanki gözlerimi kapatalı on dakika geçmiş gibiydi.

Zaven’le Barkev’in sürgün edilmesi, evimizde haftalar boyu sürecek kasvetli bir atmosfer yaratmıştı. Geceleri uyumakta zorlandığım gibi gün boyu bitkin bir halde dolaşıyordum. Annem ya çıldırmış gibi dikiş dikiyor ya da ölü kuşlar gibi öylece duruyordu. Misak cumartesi akşamı yemeğe yarım saat gecikti diye annem önlüğüyle yüzünü kapatıp gözyaşı dökerken babam da annemi azarladı. Ama Misak sonunda eve geldiğinde ona kimse çıkışmadı. Masaya oturup tabaklara çarpan çatal kaşık sesleri eşliğinde yemeğimizi yedik.

Bir sabah kahvaltıda sofrasında babam, zorlama bir neşyle Almanların zor bir duruma düştüklerini ve Hitler’in savaşı kaybetmesinin an meselesi olduğunu ilan etti. İki Kaçaryan’ın bayramdan önce döneceğini ve hayatın kısa sürede normale döneceğini tahmin ediyordu.

“Amerikalılarla İngilizler bugün yarın sahile çıkarma yapacaklar. Duvarı yarıp geçecekler ve Fransa’ya girecekler,” dedi.

Annem kuşkuyla bakıyordu babama. “Aziz Sarkis bütün bunları rüyanda mı söyledi sana?”

“Etrafta dolanan söylentiler var, ayrıca kemiklerimde bile hissedebiliyorum,” diye karşılık verdi babam.

“Belki de kemiklerinde hissettiğin şey romatizmadır,” dedi annem, “Belki de yağmur yağacaktır.”

Kederimiz izin verdiğince hayatlarımızın sıradan akışına döndük. Ben sınavlarıma çalıştım. Annem pencere önü için, babama eski kasalardan birkaç tane saksı yaptırdı. Misak'ı parka gönderip toprak getirtti. Ben de annemin saksılara domates, biber ve maydanoz ekmesine yardım ettim. Sonra annem bakkalda sihrini konuştu ve eve bir çuval bulgurla döndü.

Bir Pazar günü beni bisikletle Alfortville'deki kuzenlerimize yolladılar. Babam yeni yaptığı tahta tabanlı sandaletleri gönderdi ben de karşılığında soğan, patlıcan fidesi ve boncuk gözlü yeni bir yumurta tavuğu getirdim. Tavuğu en sonunda gideceği yer tencerenin dibi olduğundan onu *Havabur* ismiyle vaftiz ettim, yani Tavuk Çorbası. Eve dönerken bisikletin tekeri en sonunda patladı ve yolun son bir buçuk kilometresini yürümek zorunda kaldım.

Haziran başında bitirme sınavlarımı verdim ve birkaç gün sonra bakkal sırasında dikilirken uzun zamandır umutla beklenen haberi duydum. Günlerden 6 Haziran Salı'ydı ve sokak uğulduyordu: Amerikalılar İngilizlerle birlikte Normandiya'ya çıkarma yapmışlardı. Müttefikler Fransız toprağına ayak başmıştı ve yakında doğuya yöneleceklerdi.

Müttefiklerin çıkarma yapmasıyla birlikte gündelik hayatlarımız geçici ve önemsiz gelmeye başlamıştı. Ancak yine de, alışveriş yapılması, yemeklerin hazırlanması ve akşam yemeği için sofranın kurulması lazımdı. Annem dikiş dikiyor, babam ayakkabı tamir ediyordu, bense okuldaki son günlerimi tamamlamıştım. Akşamları dişlerimizi fırçalıyorduk ve becerebildiğimiz kadarıyla uyumaya çalışıyorduk. Gecenin köründe, savaşın daha aylarca sürebileceği Almanya'nın uzak bir köşesindeki Zavig'le Barkev'i düşünerek uyanıyordum. Amerikalıların gelmesinden yalnızca

birkaç hafta önce sürgün edilmelerinin ne kadar korkunç olduğunu aklıma getirmemeye çalışıyordum.

Sınıfımdaki tüm kızlar sınav sonuçlarının kaotik savaş ortamında unutulup gideceğinden endişeleniyorlardı ancak bu konuda bile rutin bozulmamıştı. Fransız bürokrasisi işlemeye devam ediyordu ve sınav sonuçları duvara asılmıştı.

İngilizce öğretmenim Bayan Collin beni kenara çekti. “Marie, gelecek yıl için planların nedir?”

“Bilmiyorum. Bu yaz örgü örme işi var. Güz geldiğinde herhalde bir büro işi ya da onun gibi bir şeyler ararım diye...”

Bayan Collin araya girdi. “Eğitime devam etmezsen yazık olur, genç hanım. Sorbonne’da İngiliz Edebiyatı bölümüne senin için bir şeyler yazmamı ister misin?”

Öğretmenimin benimle ilgilenmesi gururumu okşamıştı ve eğitime devam etmeyi de tüm kalbimle istiyordum ancak savaşın yarattığı kargaşa, öğretmen okullarının kapanması ve ailemin kısıtlı ekonomik koşulları, üniversiteye gitmenin pek de bir anlamı olmadığını düşündürüyordu bana. Durumu annemle babama açmamıştım bile ve işin doğrusu, Zaven dönene kadar hayatım durmuş gibi hissediyordum.

Bayan Collin dikkatle bakmıştı yüzüme. “Bak, en azından başvurmalısın. Burs bulma ihtimalin olabilir, ayrıca İngilizce bölümünün kütüphanesi yarı zamanlı asistanlar alıyor. Ekimde hepimiz nerede olacağız kim bilir. İzin ver sana yardımcı olayım, böylece en azından bir seçeneğin olur.”

Böylece öğretmenim benim adıma kulis yaptı ve bir kontenjan ve bütçe bulundu. Babam, kız öğrenciler alı-

narak yüksek öğrenimin çarçur edildiğiyle ilgili bir şeyler homurdandı. Edebiyat eğitimi ona manasız geliyordu; işe yarar bir şey, mesela öğretmenlik ya da hemşirelik okusaydım, meseleye heyecanla yaklaşabilirdi. Annem hiç aldırış etmememi söyledi ve babam da en sonunda gönülsüz de olsa vecize kabilinden hayır duasını etti: “Okumak altın bileziktir.”

Sıcak bir akşam vakti iplik dolu ağır bir çantayla metrodan çıkmış Belleville Caddesi'nden yokuş yukarı ağır ağır ilerliyordum. Bisikletli üç oğlan tepeden aşağıya vızıldayarak inerken konfeti saçarak gibi el ilanları savuruyorlardı. Bir sürü kâğıt kaldırımında, ayaklarımın dibinde uçuşuyordu. Birini alıp baktım; Bastille Günü için eylem çağrısıydı.

Uyanın vatandaşlar, uyanın, 14 Temmuz'da Belleville sokaklarını doldurun ve Nazi İşgalcilerine direnişinizi gösterin.

Müttefikler Normandiya'ya çıkarma yaptıklarından beri şehrin gerilimli ve değişken bir atmosferi vardı. Tarihinde bir işçi sınıfı isyanı da olan bizim mahallede her gün yeni bir direniş eylemi yapılıyordu: Metro trenleri tünellerde kasten bekletiliyor, fabrika işçileri greve çıkıyor ve yeraltı gazeteleri köşebaşlarında açık açık dağıtılıyordu. Almanlara yönelik o sessiz homurdanmalar bakkal önü kuyruklarında çığırtaçan söylevlere dönüşmüştü.

Bastille Günü geldiğinde annemi Jacqueline ve benimle birlikte sokağa çıkması için ikna edemedim ama o da bizi engellemeye çalışmadı. Bir olay çıkacağını anlar anlamaz eve doğru sıvışacağımıza söz verdim. Babamla Paul'ü almak için bizim dükkâna uğradık ve dördümüz birlikte diğerleriyle buluşacağımız köşeye doğru ilerledik. Kaçaryanlar ile Jacqueline, annesi babası ve kardeşleri çoktan gelmişlerdi.

Belleville Caddesi'nin kaldırımlarında üç renkli minik kâğıt bayraklar satan oğlanlar vardı. Elde edilen kâr Direniş'e gittiğinden çocuklar ellerindeki hepsini satabildi. Cadde hızla doldu; gözün görebildiği yere kadar kalaba-

lıklar Belleville Caddesi'nde bir aşağı bir yukarı yürüyordu. İnsanlar caddenin bir tarafında toplanmışlardı, karşı kaldırımında polis sıralanmıştı. Ama caddenin ortasından yürüyenler Direniş'in — Fransız Gerilları ve Partizanları — silahlı üyeleri idi ve ilk kez açık açık silah taşıyorlardı.

Partizanlar arasındaki keskin nişancılar ortaya çıkar çıkmaz Şuşan Kaçaryan haykırmaya başladı, "Meğâ! Bu çocuklar korkmadıklarına göre, Almanların kaybettiği doğru olmalı!"

Babam güldü. "Belki artık bana inanırsınız."

Tam o esnada, büyük boy üç renkli bayrağını sallayan bir adam koşarak silahlı düzensiz birliklerin arasına karıştı. Birden tüm kalabalık İşgal'in yakın zamanda sona ereceği düşüncesinin verdiği keyifle ve diğer yandan içlerindeki tüm öfkeyle bağıra çağıra "La Marseillaise"i söylemeye başladı.

Babam Vahan Kaçaryan'ın sırtına vurup kalabalığın kükreyişini bastırarak bağırdı. "Bunlar bizim adamlarımız! Keşke oğulların bu manzarayı görebilselerdi. Ama dönecekler. Sovyetler batıya, Amerikalılar da doğuya yöneldi. Tez zamanda *Bocheları* tam ortada sıkıştırıp ezecekler."

Zaven'in babası bana döndü, mutlu bir ses tonuyla, "Eve döndüğünde Zaven'i görmekten memnun olacaksınız, değil mi, genç hanım?" dedi.

O an her şey mümkün görünüyordu. Gürültülü koro devam ederken, Zaven'in her an bir köşebaşından çıkıp bize katılacağını hayal ettim.

Görünürde Almanlar yoktu, yalnızca Fransız polisi oradaydı. Bir noktada, kalabalığın dağılması yönünde emirler verildi ve polis araçları kalabalığın arasına girmeye başladı. Araçlar kalabalığı cadde boyunca ilerletmeye çalıştı ama

kimse yerinden kıpırdamıyordu. Adamın biri, “Polis bizimle! Polisler bizimle!” diye bağırdı. Ve gerçekten de öyle görünüyordu. Polis araçları geri çekildi ve bazı polisler bir sonraki “La Marseillaise” turunda bizimle birlikte marşa eşlik etmeye başladılar.

Babam sırtıttı. “Annenle ağabeyinin burda olmamaları, şunu görememeleri çok kötü.”

Misak birden aramızda belirdi. “Ben buradayım!”

Babam Misak’ın omzunu sıktı. “Neredeydin?”

“Belleville Caddesi’nin aşağılarında. Çılgın bir kutlama. Herkes şarkılar söylüyor, dans ediyor. Kalabalık o kadar sıkıştı ki aralarından geçip buraya gelmem yarım saatimi aldı.”

Bir süre sonra polis araçları yeniden geldi ama insanlar çoktan dağılmaya, her tarafta kâğıt bayrakların, buruşmuş el ilanlarının ve ayaklar altında ezilmiş çiçeklerin olduğu caddeyi terk etmeye başlamışlardı.

Jacqueline ve Misak’la bizim apartmanın avlusundaki banka oturmuş, parke taşlarının arasından çıkan otları didikleleyen Havabur’u izliyorduk.

“Annen beni akşam yemeğine davet etti,” dedi Jacqueline, gözleri tavukta. “Şu tavuğun tencerede olmaması ne kötü.”

“Annem bulgur pilavına katmak için biraz yumurta ayırmıştı. Hatta soğanları kızartacak tereyağı bile vardı sanırım.”

“Çok şanslısın. Biz evde ya berbat şeyler ya da bir gıdım ancak yiyebiliyoruz. Çocuklar her gün biraz daha sıskalaşıyor. Tüm kazancımı karaborsa yemeğe harcıyorum ama pek bir şey alamıyorum. Bir kilo tereyağı bin frank olmuş.

Bunu aklın alıyor mu? Kimin tereyağına harcayacak bin frankı var ki?”

Misak elini cebine soktu. “Al,” dedi, cebinden çıkarttığı iki sahte yiyecek karnesini uzatarak.

“Ah, Misak, seni öpebilirim!” dedi Jacqueline.

Misak’ın yüzü kızardı. “Elinde karne olması, yiyecek bulabileceğin anlamına gelmiyor.”

Göz ucuyla Misak’ı süzdüm. Kolay kolay utanan biri değildi. Sonra oturuş biçimimizi fark ettim, Jacqueline, ağabeyimle aramıza oturmuştu. Aralarındaki romantik ilişkiyi bana fark ettirmeden ne zamandır sürdürdüklerini merak ettim.

Jacqueline elini Misak’ın koluna koydu. “Ama gene de bunlarla bir şeyler almayı başarabiliriz. Bir şeyler de hiçbir şeyden iyidir.”

Ayağa kalktım. “Sofrayı hazırlama vakti.”

Jacqueline, “Seninle gelmemi ister misin?” diye sordu elini Misak’ın kolundan çekerek.

“Gerek yok,” dedim. Tavuğu yakalayıp kolumun iç kısmına sokuşturdum. “Yemek hazır olunca ben iner size haber ederim. Jacqueline, bir de, bana bir iyilik yapabilir misin?”

“Tabii. Nedir?”

“Saçlarımı keser misin?”

“Uçlarını mı alayım?”

Çenemi işaret ettim. “Bu boyda olsun istiyorum.”

“Annen fenalık geçirecek,” dedi.

“O zaman sizin evde yaparız.”

Ertesi gün annemin en keskin büyük metal makaslarından birini yürütüp bir çantaya koydum ve Sahadyanlara gittim.

İlk uzun saç buklesi mutfak zeminine düştüğünde Jacqueline'in annesi "Siz ikiniz delirdiniz mi?" diye çıktı. "Neden bu kadar kısa kesiyorsunuz? Maral, annen bu saçları görünce ağlayacak."

Jacqueline, "Yeni tarz bu," dedi. Makasın bir hareketiyle bir saç buklesi daha düştü, sonra bir başkası...

Jacqueline işini bitirince başımı silkeledim ve ne kadar hafif hissettirdiğine şaşırdım. Ellerimle uçlarına dokundum.

"Biliyordum," dedi Jacqueline, muzafferane. "Nasıl da hoş dalgalanıyor gördün mü? Saçlarına dalga yaptırmak zorunda kalan şu kızları düşünsene. Beğendin mi?"

El aynasında kendimi inceledim. "Sence güzel görünüyor mu?"

"Mükemmel. Sen ne dersin *Mayrig*?" diye annesine sordu Jacqueline.

Sophie teyze, "Pekâlâ," dedi. "Çok hoş oldu. Belki annen o kadar da üzülmez."